עתיקות 59, התשס״ח

מערות מתקופת הברזל ומהתקופה הרומית הקדומה בעין א־לוזה, ירושלים

צבי גרינהוט וזובייר עדוי

במרחק של כ־350 מ׳ מדרום למקום המפגש של גיא בן הינום ונחל קדרון (נ״צ רי״ח 2228/6302, רי״י 1728/1302; איור 1) נתגלו שלוש מערות, הממוקמות בשוליים התחתונים של גבעת דיר אבו תור שמדרונותיה המזרחיים משתפלים אל נחל קדרון.[1] האתר, המכונה עין א־לוזה על שם המעיין המצוי בקרבתו, נמצא היום בתוך חגורת הבתים החיצונית המקיפה את שכונת סילואן. המערות הקיצוניות (מערות 1 ו־3), בנות תקופת הברזל 2, מרוחקות כ־50 מ׳ זו מזו בציר צפון–דרום, ומערה 2, שזמנה התקופה הרומית, מצויה כחמישה מטרים מדרום למערה 1.

איור 2. מראה כללי של הכניסה למערה 1, מבט לצפון־מערב.

החפירה

מערה 1. המערה הצפונית היא מערה טבעית (איור 2; תוכנית 1) הכוללת שני מרחבים: מרחב מזרחי

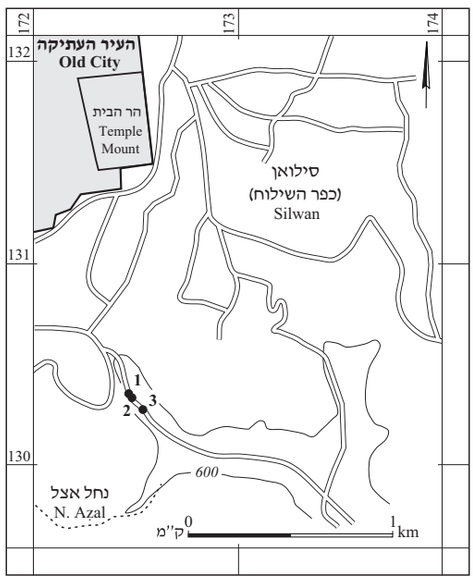

איור 1. מפת איתור.

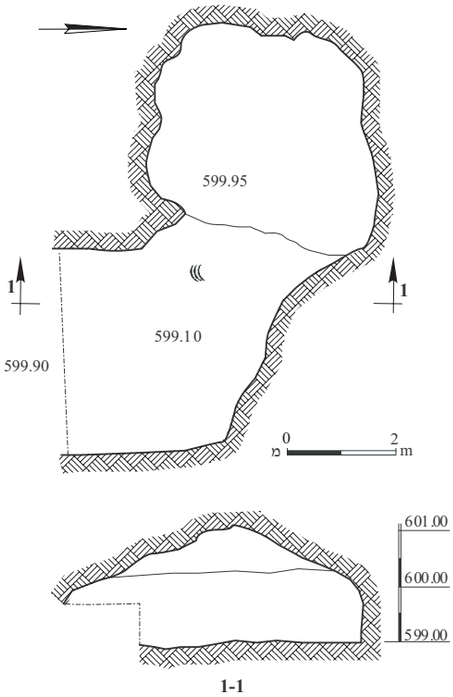

תוכנית 1. מערה 1, תוכנית וחתך.

איור 3. מערה 1 והמילוי שבתוכה, מבט למערב.

עגול (8 מ׳ קוטרו) ומרחב דרומי־מזרחי מלבני שנפגע מכלי מכני. חלק גדול מתקרת המערה קרס. במרחב הדרומי־מזרחי נפתח מלבן חפירה, ומתחת לסחף שכלל חומר מודרני נתגלה מילוי אחיד, חום־אפרפר (איור 3), ובתוכו מעט אבני שדה בינוניות וגדולות וכמות רבה של שברי כלי חרס מתקופת הברזל 2 (איורים 5, 6). כן נתגלו שברי עצמות אדם בתפזורת במצב השתמרות גרוע,[2] המייצגים לפחות חמישה פרטים: תינוק בגיל לידה, ילד שגילו שנתיים עד ארבע שנים, שני פרטים צעירים שגילם 15–19 שנים ופרט בוגר שגילו 30–40 שנה. העצמות לא נתגלו בארטיקולציה, אפילו לא חלקית.

מערה 3. המערה הדרומית (תוכנית 2) היא מערה טבעית, מוארכת, שצירה צפון–דרום (5.5 × 15.0 מ׳, גובהה מטר אחד מהמילוי שבקרקעיתה). היא כוללת שלושה מרחבים שונים זה מזה בגודלם ובמתארם: מרחב מלבני בדרום (5.5 × 7.0 מ׳), מרחב סגלגל במרכז (4.0 × 5.2 מ׳) וחלל עגול, קטן יותר (כ־3 מ׳ קוטר), בצפון. פתחה המקורי, המצוי בדופן המזרחית (0.75 מ׳ רוחב), מלבני ומעוצב עם מסגרת (0.75 מ׳ רוחב, 0.5 מ׳ גובה מבסיס המילוי שבתחתיתו). הסלע הסוגר את החלק הצפוני־מזרחי של המערה חסר; חלקה הדרומי־מזרחי נפגע בפעולת הפיתוח ונחפר בו חתך בדיקה לרוחב. הממצא כלל שברי כלי חרס מתקופת הברזל 2 ועצמות אדם בתפזורת במצב השתמרות גרוע.[3]

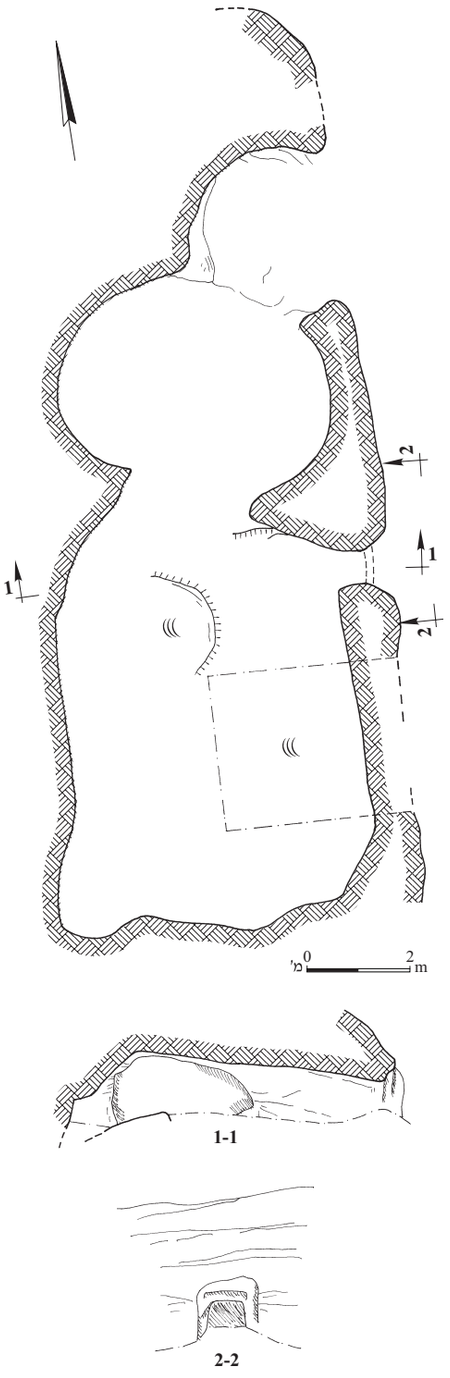

תוכנית 2. מערה 3, תוכנית וחתך.

מערה 2. סמוך למערה הצפונית תועדה מערת קבורה חצובה בסלע אשר לא נחפרה (תוכנית 3). המערה כוללת חלל מלבני חצוב (כ־2.3 × 3.0 מ׳, 0.85 מ׳ גובה מהמילוי שבתחתיתה) שאליו מוליך פתח (0.47 מ׳ רוחב, 0.53 מ׳ גובה עד המילוי, 0.48 עומק) שהוכשר בדופן המזרחית ובו אבן סגירה דמוית פקק באתרה. בדופן הדרומית נתגלה פתח נוסף (0.55 מ׳ רוחב, 1.45 מ׳ עומק) אשר שימש כנראה מעבר לחדר או כוך. במערה נמצאו כלי חרס מהתקופה הרומית הקדומה וזוהו לפחות 13 גולגולות ועצמות נקברים (איור 4).[4]

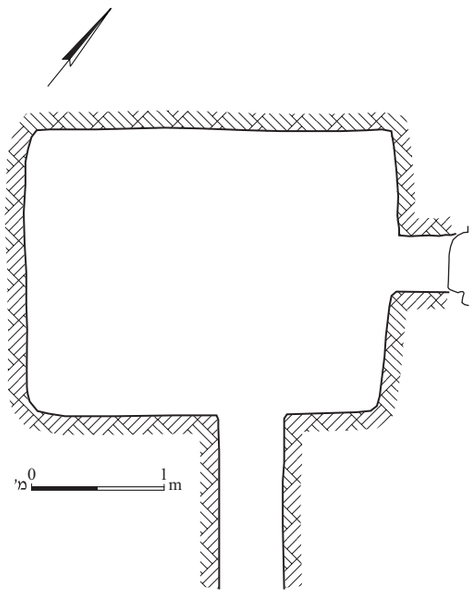

תוכנית 3. מערה 2.

איור 4. גולגולות ועצמות במערה 2.

ממצא כלי החרס ממערה 1[5]

תקופת הברזל

קערות

טיפוס B1a (איור 5: 1, 2).— קערה שטוחה עם שפה מחודדת או שפה שחתכה מרובע ובסיס דיסקוס. טיפוס זה מכונה לעתים קרובות בשם ׳צלחת׳ (plate) והוא אופייני בעיקר למכלולים הקירמיים של המאה הח׳ לפסה״נ, אך מתחיל להופיע כבר קודם לכן, למשל בשכבה V בלכיש, שם יש לקערה בסיס דיסקוס קמור במקצת (Zimhoni 1997:74, Fig. 3.4). קערות מטיפוס זה מופיעות גם במכלולים מן המאה הז׳ לפסה״נ, כגון בשכבה V בעין גדי. בחפירה נתגלו 39 שברים של קערות מטיפוס זה.

טיפוס B1b (איור 5: 3, 4).— קערה דומה לטיפוס הקערה הקודם, אך נבדלת ממנו בקוטר רחב יותר ובשפה מפושקת, מקופלת ומחודדת כלפי מטה. כלים דומים מופיעים במכלולים המתוארכים למאה הח׳ לפסה״נ, אך מצויים בעיקר בשכבות המתוארכות למאה הז׳ לפסה״נ, כגון בשכבות VI–VII בערד. בתל בטש נתגלו קערות מטיפוס זה בשכבה II שהיא בת המאה הז׳ לפסה״נ, והמקבילות המובאות שם הן בעיקר ממכלולים המשויכים למאה זו (Mazar and Panitz-Cohen 2001:48–49, Fig. 1:BL14). בחפירה נתגלו 10 שברים של קערות מטיפוס זה.

טיפוס B2 (איור 5: 5).— קערה מעוגלת (המיספרית) שלה בסיס דיסקוס ושפה מחודדת. קערות דומות מופיעות במכלולים מן המאה הח׳ לפסה״נ, למשל בשכבות VII–X בערד. קערות דומות, אבל עם בסיס מעוגל, מופיעות בלוקוס 4421 בלכיש (Zimhoni 1997:142–143, Fig. 3.57) המתוארך לשלב המעבר משכבה IV לשכבה III. דומה, אם כך, שקערות אלה מאפיינות את המאה הח׳ לפסה״נ. בחפירה נתגלו ארבעה שברים של קערות מטיפוס זה.

טיפוס B3 (איור 5: 6, 7).— קערה עם זיווי במרכז הדופן ושפה פשוטה שעובייה כעובי הדופן או דק ממנו. קערות דומות נמצאו במכלולים של המאה הח׳ לפסה״נ בלבד. בחפירה נתגלו 30 שברים של קערות מסוג זה.

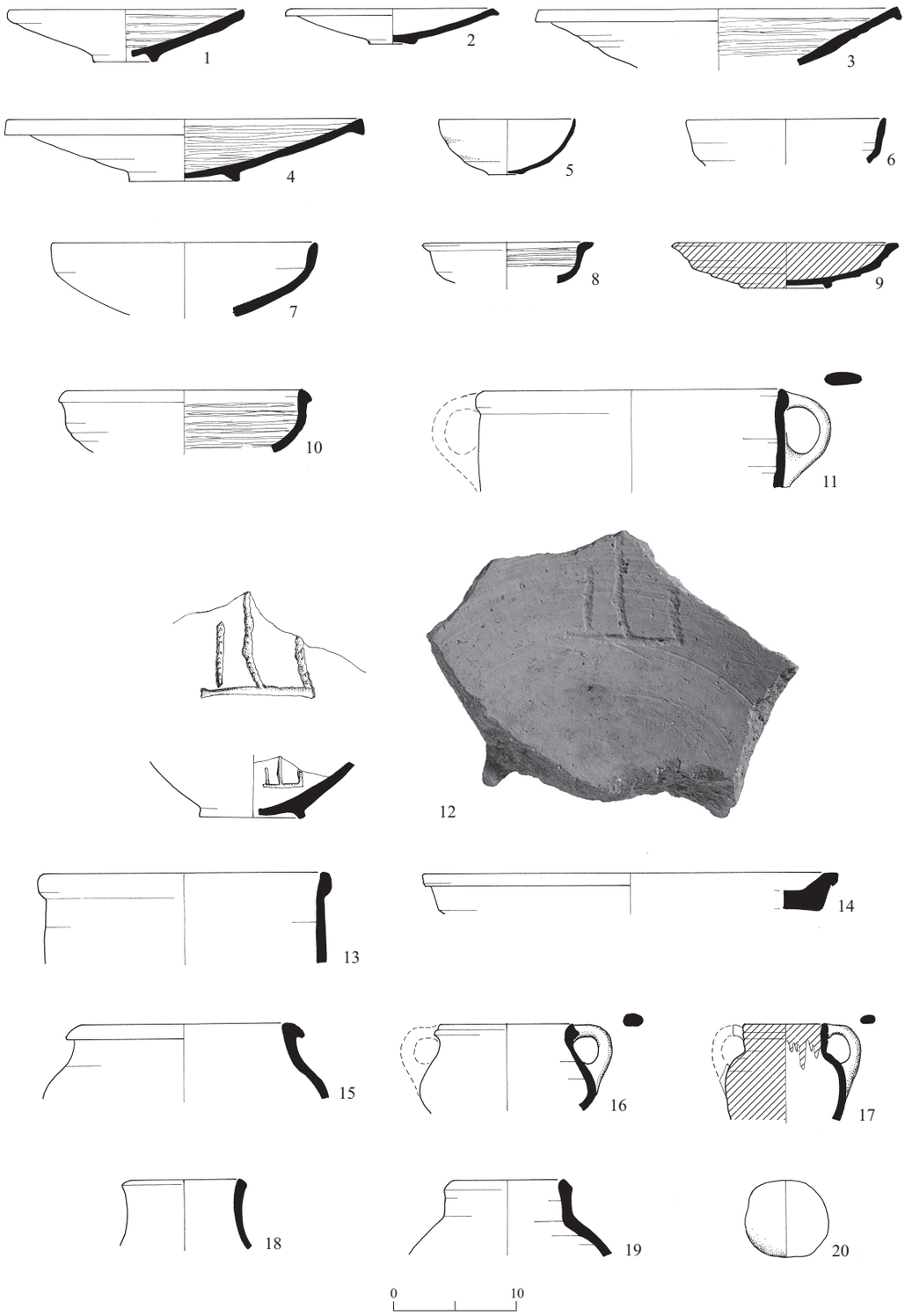

איור 5. כלי החרס מתקופת הברזל.

איור 5

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	תאריך	הקבלות
1	קערה	B1a	1010/140	101	מירוק פסים פנימי	מאה ח׳–תחילת ו׳	De Groot and Ariel 2000:95, Fig. 20:1 (Str. 12) Eshel 1995: Figs. 1:22–28 (Cave II); 9:21–27 (Cave I) Zimhoni 1997:141, Fig. 3.56 (L4421) Mazar et al.1966:62–63, Fig. 15:3, 4 (Str. V)
2	קערה	B1a	1010/137	101	מירוק פסים פנימי	מאה ח׳–תחילת ו׳	ר׳ מס׳ 1
3	קערה	B1b	1010/3	101	מירוק פסים פנימי	מאה ח׳–תחילת ו׳	Eshel 1995: Figs. 1:3, 4, 7 (Cave II); 9:1,4 (Cave I) Mazar and Mazar 1989: Pl. 25:4 (L6015) Singer-Avitz 2002:129, Fig. 10:B6 (Str. VII–VI)
4	קערה	B1b	1012/53	101	מירוק פסים פנימי	מאה ח׳–תחילת ו׳	ר׳ מס׳ 3
5	קערה	B2	1012/57	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	Singer-Avitz 2002:131, Fig. 10:B20 (Str. X–VII)
6	קערה	B3	1010/96	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000: Fig. 23:7 (Str. 12) Mazar and Mazar 1989:56–57, Pl. 30:4 (L15013) Zimhoni 1997:142–143, Fig. 3.57 (L4421)
7	קערה	B3	1010/119	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	ר׳ מס׳ 6
8	קערה	B4	1010/120	101	מירוק פסים פנימי	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000: Figs. 20:6, 17; 21:11 (Str. 12) Eshel 1995: Figs. 3:1–30 (Cave II); 12:1–9 (Cave I) Mazar and Mazar 1989:56–57, Pl. 30:9 (L15013) Zimhoni 1997:150–151, Figs. 3.64; 3.65 (L4421)
9	קערה	B4	1010/135	101	חיפוי אדום חיצוני ופנימי	מאה ח׳	ר׳ מס׳ 8
10	קערה	B5	1014/8	102	מירוק פסים פנימי	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000:95, Fig. 16:4 (Str. 12) Eshel 1995: Figs. 4:11, 12 (Cave II); 14:1–22 (Cave I) Singer-Avitz 2002:131–132, Fig. 10:B22, B24 (Str. X–VII)
11	קדרה	B5	1010/106	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000: Figs. 18:25, 26; 25:5 (Str. 12)
12	בסיס קערה עם כתובת	?	1014/3	102	ללא חיפוי וללא מירוק	?	
13	קדרה	B5	1010/87	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	ר׳ מס׳ 11
14	אגן		1006/5	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאות ט׳–ז׳	Mazar and Panitz-Cohen 2001:139, Pls. 22:14; 36:7; 59:13 (Str. IV–II)
15	סיר בישול	CP1	1014/4	102	ללא חיפוי וללא מירוק	מאות י׳–ט׳	De Groot and Ariel 2000: Fig. 11:14 (Str. 15)

איור 5 (המשך)

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	תאריך	הקבלות
16	סיר בישול	CP2	1010/55	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000:95, Fig. 17:12 (Str. 12) Eshel 1995: Figs. 5:3 (Cave II); 18:1–8 (Cave I) Zimhoni 1997: Fig. 5.6:1, 2 (Level III) Singer-Avitz 2002:139, Fig. 14: CP3 (Str. X–VIII)
17	סיר בישול	CP3	1010/75	101	חיפוי אדום חיצוני ובחלק הפנימי של הצוואר	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000:96, Figs. 9:11; 16:18; 17:13, 14, 23 (Str. 12) Eshel 1995: Figs. 5:4–14 (Cave II); 19:1–12 (Cave I) Zimhoni 1997:222, Fig. 5.6:4–9 (Level III) Singer-Avitz 2002:141, Fig. 14: CP8 (Str. X–VIII)
18	קנקן	SJ1	1014/14	102	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000: Fig. 26:13 (Str. 12)
19	קנקן	SJ2	1010/60	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאות ט׳–ח׳	Zimhoni 1997:136, Fig. 3.51:3, 4. SJ6 (Level IV)
20	מקבת אבן		1010/202	101			

טיפוס B4 (איור 5:8, 9).— קערה רחבה בדרך כלל, שקוטרה מגיע ל־30 ס״מ. לקערה דופן מזווה במרכזה, בסיס דיסקוס ושפת מדף נוטה חוצה. קערות דומות מתחילות להופיע כבר בשכבה IV בלכיש (Zimhoni 1997:183), אך מצויות בעיקר בשכבה III שם. קערות אלה נפוצות מאוד באתרים מן המאות הח׳–הו׳ לפסה״נ ביהודה (De Groot, Geva and Yezerski 2003:6, 20–21, Pl. 1.1:1–3, 17, 18). קערה מס׳ 8 מתייחדת במידותיה הקטנות. בחפירה נתגלו 25 שברים של קערות מטיפוס זה.

טיפוס B5 (איור 5:10, 11, 13).— קערות או קדרות שלהן שפה מקופלת, הנפוצות מאוד ומאפיינות את מכלולי המאות הח׳–הו׳ לפסה״נ באתרים ביהודה (De Groot, Geva and Yezerski 2003:5–6, 20–21, Pls. 1;4–6, 20). בחפירה נתגלו 14 שברים של קערות ושני שברים של קדרות מטיפוס זה.

חרותת בחלק הפנימי של קערה[6] (איור 5:12).— בחלקה הפנימי של קערה מס׳ 12 הובחנה חריתה שנעשתה באמצעות אזמל לאחר הצריפה. זוהי חרותת המורכבת מקו אופקי שממנו יוצאים שלושה קווים ניצבים. הקו הימני יוצר פינה ישרה, חיצונית, עם הקו האופקי התחתון. החלק העליון של שני הקווים הניצבים, הימני והמרכזי, חסר. אפשר שזוהי האות ׳ה׳ (למקבילות, ר׳ Avigad 1972:6, Fig. 4, Pl. 3; Shoham 2000:18, IP 4 — לא בטכניקת האיזמול [להלן]), אך אפשרות סבירה יותר היא שלפנינו סימן של ספרה או של יחידת מידה (Avigad 1972:1–5; Lemaire 1976), אולי 1/3 של יחידת מידה מסוימת (ר׳ Lemaire 1976:56). טכניקת החריתה בשיטת האיזמול ידועה ומוכרת בתקופת הברזל 2 (Nadelman 1989:132; 1990; Barkay 2003:52–55) והיא אופיינית למאה הח׳ – תחילת המאה הו׳ לפסה״נ בירושלים ובסביבתה (Nadelman 1990:32; Barkay 2003:54). הוצע שמקורה של טכניקה זו בכתיבה על עץ או על אבן, ומשם אומצה לכתיבה על כלי חרס (Nadelman 1990:33, 35–36). טכניקת האיזמול שימשה לחריתת כתובות המציינות בעלות, נפח או תכולה (Avigad 1972:3), וכן לחריתת דגמי עיטור וסמלים וסימנים שמהותם אינה נהירה לנו (Barkay 2003:54). טכניקת האיזמול דורשת מיומנות כדי שלא לשבור את החרס, וכן זמן רב יותר בחקיקת הכתובת או הסימן. לכן הוצע שהופעתה מייצגת דרישה בקרב אנשים בעלי מעמד חברתי־כלכלי גבוה למדי (Nadelman 1990:35).

אגן (איור 5:14).— אגן זה הוא היחיד מסוגו שנתגלה בחפירה. הכלי עשוי ביד מטין גס. הוא רחב ונמוך, ולו בסיס שטוח, דפנות זקופות ושפה קצרה בולטת חוצה. אגנים מסוג זה מוכרים בכמה

אתרים מתקופת הברזל, שם הוצע שהם שימשו להכנת מזון, שוקת ניידת לבעלי חיים או לצורכי כביסה (Mazar and Panitz-Cohen 2001:139). דומה שבעין א־לוזה שימש האגן להכנת המזון שהוגש כמנחת קבורה.

סירי בישול

טיפוס CP1 (איור 5:15).— סיר בישול פתוח שלו שפה בולטת ומופשלת חוצה במסורת סירי הבישול של תקופת הברזל 2א׳ ביהודה. נתגלה רק סיר בישול אחד מטיפוס זה.

טיפוס CP2 (איור 5:16).— סיר בישול פתוח עם שני רכסים על השפה הנוטה חוצה. סירי בישול אלה אופייניים למכלולים מן המאה הח׳ לפסה״נ. הופעתם בלכיש מתחילה כבר בשכבה IV (Zimhoni 1997, Fig. 3.41:3). בגזר מתארך אותם גיטין לפרק הזמן שבין המחצית השנייה של המאה הט׳ לפסה״נ ועד לרבע הראשון (ואולי אפילו עד לאמצע) של המאה הז׳ לפסה״נ (Gitin 1990:217–219). נתגלו ארבעה שברים של סירי בישול מטיפוס זה.

טיפוס CP3 (איור 5:17).— סיר בישול סגור עם צוואר ארוך שלו כמה רכסים ושפה ישרה. במקרים רבים חרותים על הידיות תווי יוצר. סיר בישול זה מאפיין את החלק הדרומי של הארץ במאה הח׳ לפסה״נ (De Groot and Ariel 2000:96). מעניינת העובדה שהכלי מעין א־לוזה קטן למדי ומחופה אדום בצדו החיצון ובחלק הפנימי של הצוואר — עדות לכך שהכלי לא שימש מעולם לבישול; יש להניח שבתוכו הונח מזון כמנחה לנפטרים. גם ממדיו הקטנים למדי מלמדים כי המשתמשים בו התייחסו למשמעותו הווטיבית ולא הפונקציונלית. נתגלה רק סיר בישול אחד מטיפוס זה.

קנקנים

טיפוס SJ1 (איור 5:18).— קנקן עם צוואר ארוך ושפה פשוטה. קנקן דומה מן המאה הח׳ לפסה״נ נתגלה בשכבה 12 בעיר דוד (De Groot and Ariel 2000:142–143, Fig. 26:13). נתגלה רק קנקן אחד מטיפוס זה.

טיפוס SJ2 (איור 5:19).— קנקן עם צוואר קצר ושפה חתוכה, קעור מעט בחלק הפנימי של הצוואר. קנקנים מסוג זה מוכרים במכלולים של המאה הט׳ לפסה״נ. נתגלה קנקן אחד מטיפוס זה.

טיפוס SJ3.— פערור אופייני ליהודה במאות הח׳–הז׳ לפסה״נ (Barkay, Fantalkin and Tal 2002:59–65). נתגלה רק כלי אחד מטיפוס זה (לא צויר).

פכים

טיפוס JG1 (איור 6:1–3).— פך שלו צוואר ארוך הנפתח מעט החוצה, גוף כדורי וידית אחת היוצאת מן השפה לכתף. פך זה נפוץ באתרים יהודאיים (Singer-Avitz 2002:150) והוא אופייני למכלולים מן המאה הח׳ לפסה״נ. בחפירה נתגלו 18 שברים של פכים מטיפוס זה.

טיפוס JG2 (איור 6:4).— פך שלו צוואר ארוך, גוף כדורי, שפה שחתכה משולש וידית אחת היוצאת מן השפה לכתף. פך זה מופיע במכלולים של המאה הח׳ לפסה״נ. בחפירה נתגלו 11 שברים של פכים מטיפוס זה.

טיפוס JG3 (איור 6:5, 6).— פך שלו צוואר גבוה ומפושק, שפה מפושקת ובסיס שטוח. הידית נמשכת מן השפה אל הכתף. פכים מטיפוס זה אופייניים למאה הז׳ – תחילת המאה הו׳ לפסה״נ. בחפירה נתגלו 22 שברים של פכים מטיפוס זה.

טיפוס JG4 (איור 6:7).— פך צר שלו צוואר גבוה ושפה תלתנית פשוטה. הידית יוצאת מן השפה לכתף. הכלי מתוארך באופן כללי לתקופת הברזל 2. בחפירה נתגלו שבעה שברים של פכים מטיפוס זה.

טיפוס JG5 (איור 6:8).— הכלי המוצג בלוח הוא היחיד מטיפוס זה שנתגלה בחפירה. זהו פך גוצי שצווארו רחב ובמרכזו רכס. ידית יוצאת מן השפה אל הכתף. הוא מופיע בתל בית מרסים בשכבה A מהמאה הח׳ לפסה״נ.

טיפוס JG6 (איור 6:9).— פך שלו צוואר גבוה ופיה דמוית משפך. לשפה חתך רבוע וידית יוצאת ממנה אל הכתף. בתל א־נצבה תיארך וומפלר כלי זה לפרק הזמן שבין 900 ל־600 לפסה״נ (Wampler 1947:82). בחפירה נתגלו שלושה שברי כלים מטיפוס זה.

טיפוס JG7.— הפך שבאיור 6:10 הוא היחיד מטיפוס זה שנתגלה בחפירה. זהו פך עם צוואר נמוך, שפה פשוטה ודמוית משפך שבצדה החיצון

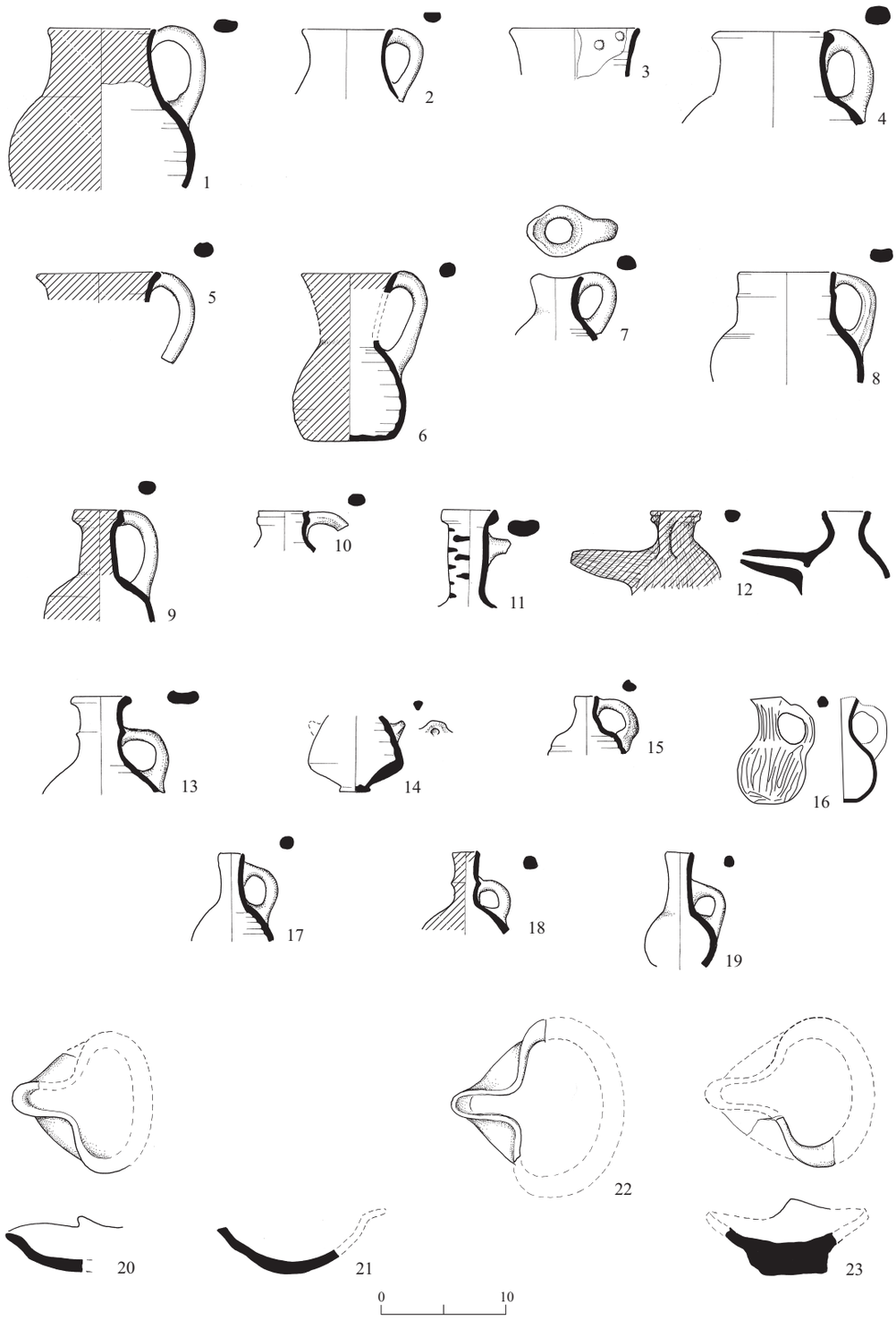

איור 6. כלי החרס מתקופת הברזל.

איור 6

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	תאריך	הקבלות
1	פך	JG1	1014/11	101	חיפוי אדום חיצוני ועל הצוואר בחלק הפנימי	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000:96, Figs. 7:18; 20:11; 26:20, 21 (Str. 12) Eshel 1995:47, Figs. 22:1–8; 23:1–11 (Cave I) Mazar and Mazar 1989:56–57, Pl. 31:5 (L15013) Zimhoni 1997:221, Fig. 5.7:1 (Level III) Singer-Avitz 2002:150, Fig. 19:J1 (Str. X–VIII)
2	פך	JG1	1010/67	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	ר׳ מס׳ 1
3	פך	JG1	1010/131	101	ללא חיפוי וללא מירוק; הדבקה של בליטות/זיזים בחלק הפנימי של הצוואר	מאה ח׳	ר׳ מס׳ 1
4	פך	JG2	1012/8	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	De Groot and Ariel 2000:96, Figs. 7:15; 18:27; 26:17–19; 27:6–8 (Str. 12) Eshel 1995: Fig. 23:1–7 (Cave I) Mazar and Mazar 1989:56–57, Pl. 31:6 (L15013) Aharoni 1975: Pl. 45:1 (Str. III)
5	פך	JG3	1010/58	101	חיפוי אדום חיצוני ופנימי	מאה ז׳–תחילת ו׳	Tufnell 1953: Pl. 84:194 Aharoni 1975: Pl. 47:30 (Str. II) Mazar et al. 1966:70–71, Fig. 19:10 (Str. V) Wampler 1947:82, Pl. 34:610 Mazar and Panitz-Cohen 2001:121, Fig. 7: JG38 (Str. II)
6	פך	JG3	1012/35	101	חיפוי אדום חיצוני ועל הצוואר בחלק הפנימי	מאה ז׳–תחילת ו׳	ר׳ מס׳ 5
7	פך	JG4	1017/22	102	ללא חיפוי וללא מירוק	ברזל 2	Tufnell 1953:288, Pl. 85:210
8	פך	JG5	1006/2	101	ללא חיפוי וללא מירוק; פס של סירוק על כתף הכלי	מאות ח׳–ז׳	Albright 1932: Pl. 58:8 (Str. A)
9	פך	JG6	1012/11	101	חיפוי אדום חיצוני ועל הצוואר בחלק הפנימי	ברזל 2	Wampler 1947:82, Pl. 36:626
10	פך	JG7	1014/8	102	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	Zimhoni 1997: Fig. 4.2:2
11	פך	JG8	1010/13	101	חיפוי לבן חיצוני; קרצוף בסכין; עיטור חום במשיחות מכחול קצרות		
12	פך עם זרבובית	JG9	1010/117	101	חיפוי אדום ומירוק חיצוניים; מירוק פסים אנכי ולאורך הזרבובית	ברזל 2	Wampler 1947:24, Pl. 41:793–794

איור 6 (המשך)

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ רישום	לוקוס	תיאור	תאריך	הקבלות
13	לגין		1010/26	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ז׳– תחילת ו׳	De Groot and Ariel 2000: Fig. 10:4, 5 (Str. 10) Eshel 1995: Fig. 25:7, 8 (Cave I) Singer-Avitz 2002:155, Fig. 20:J14 (Str. VII–VI) Mazar et al. 1966:24–25., Figs. 9:7–10; 20:1–5 (Str. V)
14	פיקסיס		1010/58	101	מירוק בצד החיצוני	ברזל 2	Wampler 1947:182, Pl. 74:1699 Mazar 1985:77–78
15	פכית	JT1	1010/62	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאות ח׳– ז׳	Grant and Wright 1939: Pl. LXVI:35 (Str. II)
16	פכית	JT2	1007	101	חרס שחור; מירוק אנכי	מאות ח׳– ז׳	Eshel 1995:49, Fig. 24:1; Pl. 16:1 (Cave I) Mazar and Panitz- Cohen 2001: Pl. 93:20 (Str. IIIA) Amiran 1969:263, Photo 264
17	פכית	JT3	1012/14	101	חרס אפור; ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ח׳	Mazar and Panitz-Cohen 2001: Pl. 29:18 (Str. III)
18	פכית	JT4	1010/65	101	חיפוי אדום חיצוני ועל השפה	מאות ט׳– ח׳	Wampler 1947:24–25, Pl. 41:810
19	פכית	JT5	1014/15	102	מירוק חיצוני	מאות ט׳– ח׳	Grant and Wright 1947: Pl. LXVI:30 (Str. II) Amiran 1969:263, Photos 262, 263.
20	נר	LP1	1010/38	101	ללא חיפוי וללא מירוק	ברזל 2	De Groot and Ariel 2000: Fig. 14:9 (Str. 14) Singer-Avitz 2002: Figs. 5:6; 9:3 (Str. XI) Tufnell 1953, Pl. 83:145–146, 148 (Tomb 106) Mazar et al. 1966:35, Fig. 23:1, 2 (Str. V) Mazar and Panitz-Cohen 2001:134–135, Fig. 10: LP4 (Str. IV–II)
21	נר	LP1	1010/108	101	ללא חיפוי וללא מירוק	ברזל 2	ר׳ מס׳ 20
22	נר		1010/92	101	ללא חיפוי וללא מירוק	ברזל 2	ר׳ מס׳ 20
23	נר	LP2	1010/110	101	ללא חיפוי וללא מירוק	מאה ז׳– תחילת ו׳	Aharoni 1975: Pls. 48:3, 4; 49:8 (Str. II) Mazar et al. 1966:35, Fig. 23:8, 9 (Str. V) Mazar and Panitz-Cohen 2001:133–134, Fig. 10:LP3 (Str. II)

חריץ. פך דומה, אך ללא ידית, נתגלה בתל עיטון במכלול מהמאה הח׳ לפסה״נ.

טיפוס JG8.— רק פך אחד מטיפוס זה נתגלה בחפירה (איור 6:11). לפך צוואר ארוך ופייה דמוית משפך. לשפה חתך רבוע והידית יוצאת מתחת לה, לעבר הכתף. הכלי מקורצף ומחופה לבן ועליו עיטור חום שנעשה באמצעות משיחות מכחול קצרות. לא נמצאה מקבילה לכלי זה.[7]

טיפוס JG9.— רק פך אחד מטיפוס זה נתגלה בחפירה (איור 6:12). זהו פך עם צוואר קצר ומפושק, שפה ישרה וידית אחת היוצאת מן השפה אל הכתף. ממרכז הדופן יוצאת זרבובית ארוכה הניצבת לדופן. הכלי מחופה אדום וממורק היטב במירוק פסים. לא נתגלתה מקבילה מדויקת של כלי עם זרבובית כזו ארוכה ובזווית כזו לדופן הכלי, אך כלי עם זרבובית, מחופה אדום וממורק נתגלה בתל א־נצבה, ומתוארך על ידי וומפלר ״לא קדום למאה הי׳ לפסה״נ״ (Wampler 1947:24).

לגין (איור 6:13).— זהו לגין מוארך עם כתף משתפלת המתחברת לגוף בזיווי חד. כלי זה אופייני למכלולים מן המאה הז׳ – תחילת המאה הו׳ לפסה״נ. נתגלו תשעה לגינים מטיפוס זה.

פיקסיס.— נתגלה כלי אחד מסוג זה (איור 6:14). זהו כלי מזווה בזיווי חד בחלקו התחתון, ולו בסיס

טבעת ושתי ידיות זיז קטנות על הכתף. חלקו העליון של הכלי חסר. טיפוס פיקסיס זה שויך בתל קסילה לקבוצה PX2 (Mazar 1985:77–78, ור׳ שם דיון והקבלות נוספות) והוא מופיע במכלולים של תקופת הברזל 1 ובמאה הי׳ לפסה״נ.

פכיות

טיפוס JT1 (איור 6:15).— פכית גוצית שלה שפה ישרה וידית היוצאת מהשפה לכתף. היא מופיעה במכלולים של המאות הח׳–הז׳ לפסה״נ. נתגלו שישה שברים של פכיות מטיפוס זה.

טיפוס JT2.— נתגלתה פכית אחת מטיפוס זה (איור 6:16). זוהי פכית שחורה, קטנה וכדורית, שלה ידית היוצאת מן השפה לכתף. הפכית ממורקת במירוק פסים אנכי ובמירוק על הבסיס. פכיות אלה מאפיינות את סוף תקופת הברזל (Amiran 1969:263; Zimhoni 1997:159).

טיפוס JT3 (איור 6:17).— פכית עשויה מחרס אפור, ללא חיפוי ומירוק, ולה צוואר ארוך, שפה ישרה וידית היוצאת מן השפה לכתף. נתגלו 15 פכיות מסוג זה ורק שתיים מהן שחורות. העובדה שהידית יוצאת מהחלק העליון של הצוואר מלמדת שהפכית שייכת למאה הח׳ לפסה״נ. מקבילות לה נמצאו בשכבה A בתל בית מרסים (Albright 1943: Pl. 18:1–9) ובשכבה II בתל באר שבע (Aharoni 1973: Pl. 70:14).

טיפוס JT4.— נתגלתה פכית אחת מטיפוס זה (איור 6:18). זוהי פכית עם צוואר גבוה ושפה ישרה. היא נבדלת מפכיות מס׳ 17 ו־19 בכך שיש לה רכס על הצוואר. העובדה שהידית יוצאת מן הרכס שבמרכז הצוואר מלמדת שהפכית שייכת לשלב הקדום של תקופת הברזל 2. בתל א־נצבה מתארך וומפלר פכיות אלה עד לאמצע המאה הי׳ לפסה״נ (Wampler 1947:24–25).

טיפוס JT5 (איור 6:19).— פכית כדורית שלה צוואר גבוה ושפה ישרה. הידית יוצאת מאמצע הצוואר אל הכתף. הפכיות הללו אינן שחורות, אך דומה שיש לשייכן למשפחת הפכיות השחורות הקדומות של תקופת הברזל 2 (Amiran 1969:263, Photos 262, 263; Zimhoni 1997:159). נתגלו שלוש פכיות מטיפוס זה.

נרות

טיפוס LP1 (איור 6:20, 21).— נרות עם בסיס מעוגל המאפיינים מכלולים מן המאה הט׳ לפסה״נ (שכבה 14 בעיר דוד, שכבה XI בערד, שכבה IV בתל בטש). בשפלה מופיעים נרות אלה גם במכלולים של שלהי תקופת הברזל, יחד עם הנר שלו בסיס דיסקוס גבוה (טיפוס LP2 להלן; ר׳ דיון אצל Mazar and Panitz-Cohen 2001:134–135, Fig. 10:LP4). נתגלו 24 נרות מטיפוס זה.

טיפוס LP2 (איור 6:23).— נר עם בסיס דיסקוס גבוה המאפיין את המאה הז׳ – תחילת המאה הו׳ לפסה״נ ביהודה, ואפילו מחוצה לה (Mazar and Panitz-Cohen 2001:133–134, Fig. 10:LP3). נתגלו 11 נרות מטיפוס זה.

ימי החשמונאים והתקופה הרומית הקדומה

במערה נתגלו גם כמה כלי חרס האופייניים לימי החשמונאים ולתקופה הרומית הקדומה (איור 7).

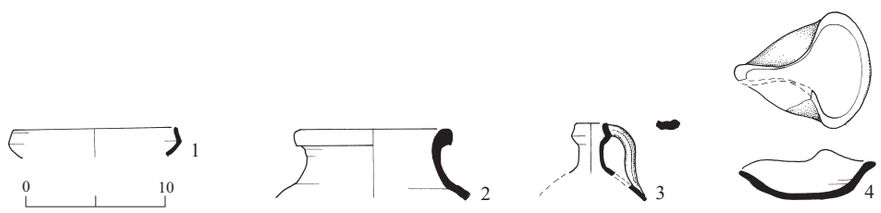

איור 7. כלי החרס מימי החשמונאים ומהתקופה הרומית הקדומה.

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	לוקוס	תאריך	הקבלות
1	קערה	1010/201	101	מאות א׳ לפסה״נ–א׳ לסה״נ	Bar-Nathan 2002:182–183, Pl. 28:522–524, Type J-BL3
2	קנקן	1012/24	101	מאות ב׳–א׳ לפסה״נ	Bar-Nathan 2002:27–28, Pl. 3:12–17, Type J-SJ3
3	פכית	1010/99	101	מאות א׳ לפסה״נ –א׳ לסה״נ	Bar-Nathan 2002:162–164, Pl. 25:443–450, Type J-JT1
4	נר	1010/200	101	מאות ב׳–א׳ לפסה״נ	Bar-Nathan 2002:102–104, Pl. 17:284, Type J-LP1A

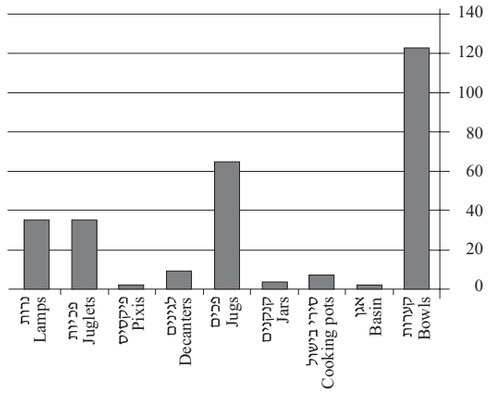

איור 8. התפלגות הכלים במערה 1.

קערה מס׳ 1 ופכית מס׳ 3 אופייניות למאות הא׳ לפסה״נ – הא׳ לסה״נ במכלולים יהודאיים, ואילו קנקן מס׳ 2 ונר מס׳ 4 קדומים יותר, ואופייניים למאות הב׳–הא׳ לפסה״נ. ראוי לציין שהנר, העשוי באובניים, איננו צבוט עד תומו — אולי רמז לכך שהוא מעט קדום למאה הב׳ לפסה״נ, אף על פי שהוא עשוי מטין זהה באיכותו ובצריפתו לזה שממנו עשויים הכלים האחרים במכלול.

המכלול הקירמי ממערה 1 בעין א־לוזה מתוארך בעיקר לפרק הזמן שבין המאה הח׳ לתחילת המאה הו׳ לפסה״נ. הוא כולל כלים ספורים (איורים 5:15, 19 ;6:12, 14, 18, 19) שתאריכם קדום יותר, במאות הי׳–הט׳ לפסה״נ, וכן מעט כלים מימי החשמונאים ומהתקופה הרומית הקדומה (איור 7), המעידים על כך שהמערה שימשה גם בתקופות אלה, ככל הנראה לאחסון או לפעילות יומיומית אחרת.

המכלול מתקופת הברזל מתאפיין בכלי הגשה, בעיקר קערות, פכים ופכיות, וכן בנרות (איור 8). ראויה לציון הכמות המעטה של קנקנים וכן של סירי בישול, אשר לפחות אחד מהם (איור 5:17) לא שימש ככל הנראה לבישול מעולם אלא להגשה. כן ראויה לציון הקערה (איור 5:8) יוצאת הדופן בממדיה הקטנים, אשר נראה ששימשה להגשת מנחות.

דיון

הממצא הקירמי במערה 1 נתגלה בתוך מילוי עבה ואחיד של אדמה שבתוכה מספר אבני שדה, יחד עם פזורת של עצמות אדם במצב השתמרות גרוע. ממצא העצמות מלמד שהמערה שימשה לקבורה, אך זוהי מערה טבעית הנעדרת סממני אדריכלות של מערות הקבורה הטיפוסיות לתקופת הברזל 2 בירושלים וביהודה. בחפירה לא נחשף הפתח המקורי של המערה שדרכו הוחדר המילוי ועמו הממצא הקירמי העשיר והעצמות.

לכאורה, ניתן היה לשייך את המערה לטיפוס של שתי המערות הטבעיות שחפרה קניון במורד המדרון המזרחי של עיר דוד (Kenyon 1974:136–143; Eshel 1995:3, 5–17), אך המערה בעין א־לוזה נבדלת מהמערות בעיר דוד בהימצאותן של עצמות בתוכה, ובהעדר מוחלט של צלמיות חרס אשר אפיינו את מערה I שם. אפשרות אחרת היא שהמערות בעין א־לוזה הן מערות טבעיות ששימשו לקבורות חירום המוניות בדומה למערות שחשף וייל בדרום־מזרח עיר דוד בשנים 1913–1914, אשר חלקן תוארך על ידו לימי מלכי יהודה (Weill 1920:130–137, Pls. II, III). מבחינה צורנית, גם המערות הללו טבעיות, אך במערות שבעיר דוד נתגלו חלק מן הנקברים בארטיקולציה ונתגלו בהן גם גולגולות, ואילו בעין א־לוזה נחשפו רק חלקי עצמות קטנים וספורים, ללא קשר ביניהם.

לאור אחידותו של המילוי במערה, ובשל העדר ממצא של עצמות שלמות, נראה שהמילוי הוכנס למערה בשלב אחד שלאחריו נסתמה המערה ולא שימשה יותר. כלומר, הממצא במערה מייצג קבורה או הטמנה משנית, ואזי נראה שהמערה בעין א־לוזה שימשה מאספה עבור מערת קבורה שהיתה בקרבת מקום שתאריכה המאה הח׳ – תחילת המאה הו׳ לפסה״נ ואולי אף קודם לכן. מסיבה כלשהי היה צורך לפנות את מערת הקבורה, וכל הממצא שהיה בתוכה הועבר לתוך המערה הצפונית (מס׳ 1) וככל הנראה גם למערה הדרומית (מס׳ 3). המערה שפונתה היתה חלק מהנקרופוליס של ירושלים בתקופת הברזל 2, שעה שההתיישבות בעיר דוד, המרוחקת רק כ־400 מ׳ מעין א־לוזה, היתה בשיאה (לסיכום הממצא, ר׳ רייך תש״ס). כך הגיע גם נקרופוליס זה לשיא התפשטותו (אוסישקין תשמ״ז:282–284). נשאלת השאלה, האם מערת הקבורה שפונתה היתה חלק מבית הקברות המזרחי שבכפר השילוח, או שמא השתייכה לבית הקברות המצוי בחלק התחתון של גיא בן־הינום, סמוך לחקל דמא? (ברקאי תש״ס:243–244; 269–270; Macalister 1900). אפשר גם שמערת הקבורה השתייכה לבית קברות דרומי יותר, אשר כלל איננו מוכר היום, שהתקיים באזור זה של נחל הקדרון

ויצר רצף של קבורה בין כפר השילוח לבין מערות הקבורה בגיא בן הינום.

דומה שאפשר לייחס את פינויה של המערה לימי הבית השני (המאות הא׳ לפסה״נ–הא׳ לסה״נ) על פי הממצא הקירמי המאוחר שנתגלה במערה מס׳ 1 בעין א־לוזה. תופעה זו של פינוי מכוון של תכולתן של מערות קבורה מימי הבית הראשון בימי החשמונאים, מוכרת בחלקה המערבי של העיר הקדומה של ירושלים (ברושי, ברקאי וגיבסון תשמ״ג:29–32).[8]

ראוי לציין שבמקרא נזכר נחל קדרון בהקשר לקבורה ולקברים, כמו למשל בסיפור ניתוץ הבמות על ידי יאשיהו: ״ואת הבמות אשר על פני ירושלם אשר מימין להר המשחית אשר בנה שלמה מלך ישראל לעשתרת שקץ צידנים ולכמוש שקץ מואב ולמלכם תועבת בני עמון טמא המלך. ושבר את המצבות ויכרת את האשרים **וימלא את מקומם עצמות אדם**״ (מלכים ב׳ כג:13–14). גם קברי בני העם היו בנחל קדרון כפי שמלמד הסיפור על יאשיהו שהוציא ״את האשרה מבית ה׳ מחוץ לירושלם אל נחל קדרון וישרף אתה בנחל קדרון וידק לעפר וישלך את עפרה על **קבר בני העם**״ (מלכים ב׳ כג:6). בספר ירמיהו כו:23 מסופר שאוריהו הובא ״אל המלך יהויקים ויכהו בחרב וישלך את נבלתו אל **קברי בני העם**״. מקובל להניח ש״קברי בני העם״ מייצגים קברים של פשוטי עם וחסרי מעמד אשר לתוכם הושלכו שרידי פולחן שנטמאו וגוויות הפושעים שהוצאו להורג (ברקאי תש״ס:239; de-Vaux 1965:57–58). הייתכן שהמושג ״קברי בני העם״ מתייחס למעמד גבוה מזה של פשוטי העם? בדומה, למשל, למושג ״עם הארץ״, אשר איננו מתייחס בהכרח לפשוטי העם, אלא מקובל לראות בו מעמד ידוע ומכובד בחברה הישראלית של תקופת המלוכה (רביב תשנ״ג:31, 150–155 והפניות נוספות שם; ברקאי תשס״ד).[9]

המערות שנחשפו בעין א־לוזה הן מחד גיסא מערות טבעיות ופשוטות, חסרות עיבוד וטיפול במתארן, שהכילו אוסף של עצמות ללא ארטיקולציה. מאידך גיסא, הכילו המערות מנחות קבורה רבות, שעיקרן כלי שולחן (איור 8) — עובדה שיש בה כדי להצביע על יוקרה. אולי אפשר לזהות במערות מתקופת הברזל שנתגלו בעין א־לוזה את מקום פינויים של קברים המייצגים את המושג ״קברי בני העם״.

הערות

[1] המערות נתגלו לאחר שנפגעו במהלך סלילת כביש. בעקבות זאת נערכה בחודש פברואר 2003 חפירה מצומצמת במערה הצפונית, ואילו המערה הדרומית תועדה בלבד. החפירה (הרשאה מס׳ A-3824), מטעם רשות העתיקות ובמימון חברת מוריה, נוהלה על ידי זובייר עדוי בעזרתם של בילאל טורי ותאופיק דעאדלה. סייעו ויאצ׳יסלב פירסקי (מדידות ושרטוט) ודני וייס (מדידת GPS). כלי החרס צוירו על ידי אירנה לידסקי. החפירה צולמה על ידי זובייר עדוי.

[2] הבדיקה האנתרופולוגית בוצעה על ידי יוסי נגר. תודתנו לו על המידע שהעמיד לרשותנו. העצמות הושארו במערה.

[3] דיון בממצא כלי החרס ממערה זו לא מובא ברשימה. גם העצמות מהמערה לא נבדקו אנתרופולוגית ואין באפשרותנו לקבוע את מספר הנפטרים בה, את גילם או את מינם.

[4] כלי החרס ממערה זו הושארו בתוכה. זיהוי העצמות נעשה על ידי זובייר עדוי בשטח. לא נערכה בדיקה אנתרופולוגית לשרידים אלה. העצמות הושארו במערה.

[5] הכמויות המוצגות בדיון שלהלן מתייחסות לכל שבר של שפה כאל כלי ואין התייחסות לגבי גודל השפה ביחס לקוטר השלם ולכן מוצג כאן המספר המרבי של הכלים. אפשר שבמקרים מסוימים, בעיקר ביחס לקערות, כמה שברים מתייחסים לכלי אחד. על אף האמור לעיל, ספירת הכלים כפי שמובאת כאן עומדת על הנטייה הכללית של התפלגותם.

[6] הקערה צולמה על ידי קלרה עמית מרשות העתיקות.

[7] על סמך בחינה ויזואלית בלבד של החומר שממנו עשוי הכלי, דומה שמקורו באזור החוף. במידה ואכן כך הדבר, ייתכן שהכלי פיניקי והוא איננו קדום למאה הי׳ לפסה״נ. עם זאת סגנון העיטור ייחודי. אנו מודים לאיילת גלבוע על המידע לגבי כלי זה.

[8] אנו מודים לגבי ברקאי על הערותיו והארותיו המועילות בנושא זה.

[9] אנו מודים לאלון דה־גרוט על ההפניות בנושא זה.

הפניות

אוסישקין ד׳ תשמ״ז. **כפר־השילוח: עיר הקברים מתקופת המלוכה**. ירושלים.

ברושי מ׳, ברקאי ג׳ וגיבסון ש׳ תשמ״ג. ׳כל הקברות מתפנין׳ — שתי מערות קבורה מימי בית ראשון ליד החומה המערבית של ירושלים וטיהורן בימי בית־שני. **קתדרה** 17: 28–32.

ברקאי ג׳ תש״ס. בתי הקברות של ירושלים בימי הבית הראשון. בתוך ש׳ אחיטוב וע׳ מזר, עורכים. **ספר ירושלים: תקופת המקרא**. ירושלים. עמ׳ 270–233.

ברקאי ג׳ תשס״ד. ארמון המלך ובית העם בעת הכיבוש הבבלי של ירושלים. בתוך א׳ ברוך, ע׳ ליבנר וא׳ פאוסט עורכים. **חידושים בחקר ירושלים**. הקובץ התשיעי. רמת גן. עמ׳ 21–28.

רביב ח׳ תשנ״ג. **החברה בממלכות ישראל ויהודה**. ירושלים.

רייך ר׳ תש״ס. הטופוגרפיה והארכיאולוגיה של ירושלים בתקופת הבית הראשון. בתוך ש׳ אחיטוב וע׳ מזר, עורכים. **ספר ירושלים: תקופת המקרא**. ירושלים. עמ׳ 93–190.

Aharoni Y. 1973. *Beer Sheba* I: *Excavations of Tel Beer Sheba, 1969–1970 Seasons*. Tel Aviv.

Aharoni Y. 1975. *Lachish (Tell ed-Duweir)* V: *Investigations at Lachish; The Sanctuary and the Residency* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 11). Tel Aviv.

Albright W.F. 1932. *The Excavations of Tell Beit Mirsim* I: *The Pottery of the First Three Campaigns* (AASOR 12). New Haven.

Albright W.F. 1943. *The Excavations of Tell Beit Mirsim* III: *The Iron Age* (AASOR 21–22). New Haven.

Amiran R. 1969. *Ancient Pottery of the Holy Land.* Jerusalem–Ramat Gan.

Avigad N. 1972. Two Hebrew Inscriptions on Wine Jars. *IEJ* 22:1–9.

Barkay G. 2003. Iron Age II Incised Potsherds and Potters' Marks. In H. Geva ed. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* II: *The Finds from Areas A,W and X-2; Final Report.* Jerusalem. Pp. 50–62.

Barkay G., Fantalkin A. and Tal O. 2002. A Late Iron Age Fortress North of Jerusalem. *BASOR* 328:49–71.

Bar-Nathan R. 2002. *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho: Final Reports of the 1973–1987 Excavations*. Jerusalem.

De Groot A. and Ariel D.T. 2000. Ceramic Report. In D.T. Ariel ed. *Excavations at the City of David 1978–1985 Directed by Yigal Shiloh* V (Qedem 40). Jerusalem. Pp. 91–154.

De Groot A., Geva H. and Yezerski I. 2003. Iron Age Pottery. In H. Geva ed. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* II: *The Finds from Areas A, W and X-2; Final Report.* Jerusalem. Pp. 1–49.

Eshel I. 1995. Two Pottery Groups from Kenyon's Excavations on the Eastern Slope of Ancient Jerusalem. In I. Eshel and K. Prag eds. *The Iron Age Cave Deposits on the South-East Hill and Isolated Burials and Cemeteries Elsewhere: Excavations by K.M. Kenyon in Jerusalem 1961–1967* 4 (British Academy Monographs in Archaeology 6). Oxford. Pp. 1–157.

Gitin S. 1990. *Gezer* III: *A Ceramic Typology of the Late Iron II, Persian and Hellenistic Periods at Tell Gezer* (Annual of the Nelson Glueck School of Biblical Archaeology 3). Jerusalem.

Grant E. and Wright G.E. 1939. *Ain Shems Excavations* IV. Haverford.

Kenyon K.M. 1974. *Digging Up Jerusalem*. London–Tonbridge.

Lemaire A. 1976. Une Nouvelle Inscription Paléo-Hébraique sur Carafe. *RB* 83:55–58.

Macalister R.A.S. 1900. The Rock-Cut Tombs in Wady Er-Rababi, Jerusalem. *PEFQSt* 33:225–248.

Mazar A. 1985. *Excavations at Tell Qasile—The Philistine Sanctuary* II: *Various Finds; The Pottery, Conclusion, Appendices* (Qedem 20). Jerusalem.

Mazar A. and Panitz-Cohen N. 2001. *Timnah (Tel Batash)* II: *The Finds from the First Millennium BCE* (Qedem 42). Jerusalem.

Mazar B., Dothan T. and Dunayevsky I. 1966. *En-Gedi: The First and Second Seasons of Excavations, 1961–1962* (*'Atiqot* [*ES*] 5). Jerusalem.

Mazar E. and Mazar B. 1989. *Excavations in the South of the Temple Mount: The Ophel of Biblical Jerusalem* (Qedem 29). Jerusalem.

Nadelman Y. 1989. Hebrew Inscriptions, Seal Impressions and Markings of the Iron Age II. In E. Mazar and B. Mazar. *Excavations in the South of the Temple Mount: The Ophel of Biblical Jerusalem* (Qedem 29). Jerusalem. Pp. 128–141.

Nadelman Y. 1990. 'Chiselled' Inscriptions and Markings on Pottery Vessels from the Iron Age II (Discussion and Catalogue). *IEJ* 40:31–41.

Shoham Y. 2000. Inscribed Pottery. In D.T. Ariel ed. *Excavations at the City of David 1978–1985 Directed by Yigal Shiloh* VI: *Inscriptions* (Qedem 41). Jerusalem. Pp. 17–25.

Singer-Avitz L. 2002. Arad: The Iron Age Pottery Assemblages. *Tel Aviv* 29:110–214.

Tufnell O. 1953. *Lachish (Tell ed-Duweir)* III: *The Iron Age*. London.
de-Vaux R. 1965. *Ancient Israel*. New York.
Wampler J.C. 1947. *Tell en-Nasbeh* II: *The Pottery*. Berkeley.
Weill R. 1920. *La Cité de David: Campagne de 1913–1914*. Paris.
Zimhoni O. 1997. *Studies in the Iron Age Pottery of Israel*. Tel Aviv.

CAVES FROM THE IRON AGE AND THE EARLY ROMAN PERIOD AT 'EIN EL-LUZA, JERUSALEM

ZVI GREENHUT AND ZUBAIR 'ADAWI
(PP. 21*–35*)

During construction works 350 m south of the confluence of the Hinom and Kidron Valleys, three caves were discovered (map ref. NIG 22280/61302, OIG 17280/11302; Fig. 1). Two of the caves (Nos. 1, 3; Figs. 2, 3; Plans 1, 2), 50 m apart, are natural caves containing Iron II pottery and human bone fragments. The third cave (No. 2; Plan 3; Fig. 4), located between the two, is a hewn burial cave from the Early Roman period; it was recorded but not excavated. The pottery assemblage from Cave 1 (Figs. 5, 6) dates mainly to Iron II, from the eighth to the beginning of the sixth centuries BCE, but includes some earlier vessels from the tenth–ninth centuries BCE. Also found were a few vessels from the Hasmonean/Early Roman period (Fig. 7), indicating that the cave had been in use in the Second Temple period.

The Iron Age assemblage (Figs. 5, 6) is characterized by tableware, including bowls, jugs and juglets, and oil lamps. Noteworthy is the very small amount of storage jars, as well as the small amount of cooking pots, one of which (Fig. 5:17) is red slipped, indicating that it was never used for cooking. This assemblage (Fig. 8) is typical of burial contexts. The fact that the pottery was found in association with disturbed human bones further suggests that it was used for burial. However, since the cave is natural, lacking any of the architectural features typical of Iron II burial caves, this assumption is problematic.

It is also possible that the cave's fill was dumped inside it in one stage, representing the content of another adjacent, evacuated burial cave. This might have happened during the Second Temple period, based on the latest pottery found in the cave. Similar practices are known to have occurred at the western part of the ancient city of Jerusalem. Thus, the Iron II caves at 'Ein el-Luza might be identified as קברי בני העם, i.e., "the graves of the common people" (Jeremiah 26:23), mentioned in relation to the Kidron Valley.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Plan 2. Cave 3, plan and section.
Fig. 2. General view of the entrance to Cave 1, looking northwest.
Plan 1. Cave 1, plan and section.
Fig. 3. The fill within Cave 1, looking west.
Fig. 4. Skulls and bones in Cave 2.
Fig. 5. Iron Age pottery.
Fig. 6. Iron Age pottery.
Fig. 7. Hasmonean and Early Roman pottery.
Fig. 8. Distribution of the ceramic vessels in Cave 1.